

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ЗАПОЗИЧЕНЬ ІЗ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування лексичних запозичень із німецької мови в системі української економічної термінології внаслідок граматичних, семантичних, стилістичних і словотвірних перетворень, зумовлених як зовнішніми, так і внутрішніми лінгвістичними факторами.

Ключові слова: міжмовна взаємодія, лексичні запозичення, германізми, економічна термінологія.

Архипенко Л. М. Особенности адаптации заимствований из немецкого языка в системе украинской экономической терминологии. – Статья.

Статья посвящена исследованию особенностей функционирования лексических заимствований из немецкого языка в системе украинской экономической терминологии в результате грамматических, семантических и словообразовательных преобразований, обусловленных как внешними, так и внутренними лингвистическими факторами.

Ключевые слова: межязыковое взаимодействие, лексические заимствования, германизмы, экономическая терминология.

Arkhypenko L. M. Peculiarities of Adaptation Borrowed from the German Language in the System of the Ukrainian Terminology of Economics. – Article.

This article is dedicated to the research of peculiarities of how the lexical borrowings from the German language function in the system of the Ukrainian terminology of economics as a result of grammar, semantics, style and word changes that are molded by outside and inside linguistic factors.

Key words: interlanguage, lexical borrowings, Germanism, Economic Theories.

Невід'ємною частиною міжкультурних комунікацій є міжмовна взаємодія, що відображається на всіх рівнях мовної системи. У галузі термінології інтернаціоналізація словникового складу мови особливо помітна, і цей процес відбувається невинно. Проблема лексичних запозичень є однією з провідних у мовознавстві, адже запозичення іншомовних слів – це один зі шляхів поповнення будь-якої мови, тому дослідження щодо вивчення процесу запозичення й функціонування іншомовних слів у мові-реципієнті залишається актуальним. У мовознавстві проблема збагачення мови численними іншомовними словами розглядається в багатьох дослідженнях, присвячених змінам у її лексичному складі. Серед них варто виділити роботи О. Потебні, І. Огієнка, С. Семчинського, Ю. Жлуктенка, Л. Лисиченко, О. Муромцевої, Б. Ажнюка, О. Ахманової, Ю. Сорокіна, Л. Крисіна, Е. Хаугена, У. Вайнрайха. Значущість процесу запозичення іншомовної лексики в українську мову привернула велику увагу до нього з боку багатьох дослідників в останнє десятиріччя ХХ ст. Зокрема, освоєння іншомовних запозичень у наукових терміносистемах досліджують О. Лисенко, Г. Сергєєва; питання словотвірного освоєння запозичень є об'єктом уваги С. Рижикової, Л. Чурсіної; Д. Мазурик, О. Стишов і О. Тодор розглядають запозичення слів як ефективний сучасний спосіб збагачування лексичного складу мови.

У кінці ХХ – на початку ХХІ століть «провідниками» нових термінів із європейських мов, «лінгвістичним віком» у ринковій економіці стали нові економічні відносини, саме життя вимагало освоювати слова іншої мови: *ф'ючерси, опціони, трасти...* Тому й інтерес до економічної термінології в умовах соціально-політичних перетворень у суспільстві цілком об'єктивний. Питанням сучасної економічної термінології приділяється велика увага (І. Кочан, О. Покровська, Л. Боярова, А. Ярещенко, Т. Кияк, Л. Д'яков, О. Чуєшкова та інші), активно проводиться лексикографічна фіксація нових термінів і понять економічної сфери.

Велика група запозичень в українській економічній термінології – німецькі слова. Мета статті – дослідити

особливості системних відношень запозичень із німецької мови в українській економічній термінології.

У лексикографічній практиці історично існувала традиція особливого уважного розгляду спеціальних слів. Укладачі словників і перекладачі наукових текстів тривалий час розглядали терміни як специфічні слова, але при цьому теоретична сутність терміна не вивчалася. Поштовх до розвитку термінознавства здійснено в роботах Е. Гуссерля, В. Уевелла, Дж. Ст. Мілля та інших дослідників, які говорили про необхідність відмежування мови науки від звичайної мови, вивчали специфіку наукових слів, розділили спеціальні слова на термінологію й номенклатуру.

У 30–40-ті роки минулого століття з'являються роботи Д. Лотте, який показав, що потрібно розрізняти відбір і побудову термінів як етап дослідницький і стандартизацію термінів як етап прикладний. Учений довів, що термінологія окремої галузі утворює термінологічну систему, тобто терміносистема існує від початку, а не створюється. Учений досліджував такі властивості терміна, як його багатозначність, синонімію термінів, відповідність і стислість терміна, узгодженість між термінами, простоту й зрозумілість термінології, ступінь упрощення терміна [3].

У 60–70-ті роки ХХ ст. термінологія стає частиною теорії загального мовознавства, постають питання термінографії, відбувається відмежування наукового термінознавства від прикладного (стандартизація термінології), усвідомлюється необхідність розглядати питання термінології в контексті мови науки. Термінологи розробляють системи термінів, які повинні відповідати системам понять певних галузей науки й техніки. Номенклатура залишається поза сферою інтересів термінологів, які займаються розвитком змісту терміна. Елімінується всяка образність термінології.

На сучасному етапі в термінознавстві визнають такі основні положення: а) науково-понятійна структура термінознавства та закономірності його розвитку описуються на базі понятійного апарату мовознавства, що вказує на лінгвістичний статус термінознавства як самостійної дисципліни; б) термін має складну будову,

семантична неоднозначність терміна розцінюється як семантична проблема термінознавства, що не вичерпується питаннями полісемії; в) термінологічні системи являють собою природні мовні структури, не можуть бути заохвані до штучних утворень; г) як предмет теорії терміна можуть бути названі шляхи перетворення загальномовної лексики в термінологічну й роль такого перетворення в становленні наукового співтовариства.

Терміноутворення (термінологічна номінація) є одним із лінгвістичних аспектів терміна. Номінація може характеризуватися як елемент пізнавальної здатності людини і як перетворення об'єктивного світу на феномени мислення. Важливо розуміти, що термін як носій інформації передає інформацію не сам по собі, а завдяки «супутнім» моментам – дефініції, загальномовному елементові, внутрішній формі терміноелемента. У сучасному термінознавстві розглядають різні принципи, аспекти і способи термінологічної номінації. Особлива увага приділяється препозитивному й соціально-комунікативному характеру терміна. У термінологічній номінації можна виділити когнітивний, психолінгвістичний і лінгвопрагматичний аспекти, можна по-новому кваліфікувати роль метафори в аспекті мислення. Основний висновок сучасної науки: без метафори немає творчого мислення. У прагматичному аспекті чітко простежується регулятивна функція терміна – інформаційна установка на конкретну дію [2].

У межах функціонально-стилістичних аспектів вивчення термінів досліджуються процеси детермінологізації. Детермінологізація може розглядатися в трьох напрямках: а) перехід терміна в загальнолітературну мову у своєму початковому значенні; б) метафоризація терміна; в) приріст загальнолітературної семантики до термінологічного значення. Процес проникнення термінів у загальнолітературну мову стимулює створення термінологічних словників іншомовних слів. Під час переходу в термінологічну сферу слово входить до категоріальної системи будь-якої галузі. Процес детермінологізації, навпаки, виводить термін із цієї системи й надає йому за допомогою тлумачення нове значення, чи корелює з його спеціальним значенням, або ж утворює знову за законами метафоризації. Ще не досліджено, до якої системи категорій потрапляє детермінологізоване слово, але кваліфікація одного й того самого слова в терміносистемі й загальнолітературній мові як слів-омонімів є, на думку багатьох лінгвістів, спрощенням. Кожен випадок детермінологізації (так само як і термінологізації) повинен піддаватися аналізу, щоб можна було говорити про збереження або розрив семантичних зв'язків, тобто не можна робити узагальнений висновок про детермінологізацію як явище омонімії.

Процеси терміноутворення підпорядковані загальним законам науково-розумової діяльності. Терміни створюються як засіб номінації понять, предметів і явищ або ж як спосіб фіксації отриманого знання. Для цього в терміноутворенні виділяються терміноелементи, терміномоделі й такі способи утворення термінів: лексико-семантичний, морфологічний, синтаксичний, запозичення. Велике значення для термінотворчих процесів мають умотивованість, системність, внутрішня форма терміна. Лексичний склад термінологічної системи розрізняється різноструктурністю й поліфункціональністю. Ця властивість спеціальних понять відбивається на формуванні мовних знаків, що створюють систему елементів концептуального апарату автономної галузі науки або техніки. Мовний знак, який означає спеціальне поняття, є терміном. Термінологіч-

ні одиниці відображають те понятійне поле, до якого вони належать. Власне термін слугує для позначення абстрактного узагальненого поняття, номенклатурна назва використовується для позначення конкретного ряду однорідних понять або об'єктів науки, техніки. Терміномім застосовується для номінації спеціальних одиничних явищ або комерційних предметів. Професіоналізм – вторинне (стилістично або ідеографічно) найменування вже названих раніше понять або предметів, що функціонує у вузькому колі фахівців. Терміноподібні одиниці, які не мають визначеного термінологічного статусу, називаються терміноідами.

Термінологічні одиниці будь-якої терміносистеми не функціонують ізольовано від інших терміносистем. Їхня взаємодія може бути безпосередньою або опосередкованою – через літературу або систему засобів масової комунікації. Шляхи взаємодії лексичних одиниць різних терміносистем відображаються в лексичному складі галузевої терміносистеми. Загальнонаукова лексика слугує універсальним мовним засобом опису, категоризації та систематизації фактів дійсності в аспекті конкретної галузі. Екстралінгвістичне переплетення наукової й виробничої сфер призводить до того, що в різних галузях існують однакові термінологічні одиниці. У цьому випадку ми маємо справу з міжгалузевою термінологічною лексикою, яка переходить із однієї терміносистеми в іншу разом із переходом відповідних реалій [2].

Семантична структура терміна як лексичної одиниці не відрізняється від семного складу слова, але має свої особливості. Семантичний обсяг терміна встановлюється за допомогою дефініції, термін без дефініції не існує. За допомогою постійного уточнення дефініції терміна досягається його точність, фіксується семантичний обсяг. Тенденція розвитку терміносистеми простежується на особливостях варіантних і синонімічних відносин між термінами та поняттями. Формальне й ономазіологічне варіювання існує в мові завдяки мовній можливості висловлювати одні й ті самі логіко-розумові категорії різними мовними засобами, а наявність синонімів означає новий погляд на предмет дослідження. Отже, синонімія є ознакою не науки, що зароджується, а науки, що розвивається. Чим вищий рівень розвитку науки, тим більш синонімічне мислення фахівця. Існування варіантів номінації об'єктів (ономазіологічних варіантів) засноване на наявності в мові синонімічних засобів вираження. Зважаючи на таке розуміння, можемо говорити про різні типи термінологічного варіювання, які можна спостерігати й у процесі запозичення іншомовних лексичних одиниць. Розглянемо такі процеси на прикладні німецьких запозичень у галузі економіки.

Сьогодні економічна термінологія вийшла за межі тільки економічної науки й уживається у сфері публіцистики, радіо, телебачення, реклами, щоденного побутового спілкування. Іншомовні запозичення в галузі економічної термінології становлять численну групу, яка являє собою відкритий ряд, що поповнюється з англійської, німецької, італійської та інших мов. У сучасному українському словнику, за даними дослідників, близько чверті слів – запозичення, німецькі запозичення становлять приблизно 3%.

Процес лексичного запозичення зумовлений як зовнішніми, так і внутрішніми причинами. Зовнішні фактори виникають як наслідок більш-менш тісних політичних, економічних, культурних зв'язків між народами. Інтенсифікація закордонних контактів створює сприятливий ґрунт для запозичень. Але й сус-

пільство має бути готове до сприйняття іншомовних слів. Так, після XVII століття вплив Західної Європи в Україні посилювався, при цьому іншомовна лексика проникає через Польщу, де ці одиниці були запозичені й перероблені польською мовою. Цей час – основний період упровадження іншомовних слів в українську мову. Німецькі термінологічні запозичення зумовлені ще й територіальною близькістю. З початку 90-х років XX століття українське суспільство було схильне до прийняття нової іншомовної, у тому числі й німецької спеціальної лексики, і до широкого її вживання, тому що значно зріс обсяг літератури для читання, збільшилася кількість перекладів, коментарів іноземної преси, наукової та публіцистичної літератури, зросла кількість учасників у міжнародних конференціях, конгресах, симпозиумах, у розробці спільних міжнародних проектів. Особливо велика кількість запозичень проникає з іншомовних писемних джерел, і тут провідна роль належить ученим, фахівцям і перекладачам. Запозичення речі, поняття, явища, предмети іноземної мови в мову приймаючої культури супроводжується також і запозиченням іншомовного слова, що називає його. Внутрішні мовні причини запозичень пояснюються тенденцією полісемії питомого слова, потребою розмежування значеннєвих відтінків, необхідністю завуалювати поняття, тенденцією до нероздільного цілісного поняття, соціально-психологічними факторами, наприклад, мовною модою, престижністю [1].

Терміни, представлені в роботі, добивалися з різних джерел, але насамперед із останніх видань словників іншомовних слів, словників економічних термінів, економічних енциклопедій, тлумачних і стилістичних словників [5; 6; 7; 8; 9]. Матеріал відібраний методом суцільної вибірки. Основний метод дослідження – метод стилістичного аналізу. У роботі досліджуються системні відношення в економічній термінологічній сфері.

Завдання терміна – назвати запозичене поняття, тому більшість аналізованих термінів належить до класу іменників: *капітал*, *вексель*, *рента*, *відсоток*. Представлені лише три терміни, пов'язані з класом прикметників: *паушальний*, *рентабельний* і *шлюзова* (*ціна*).

Економічні терміни в семантичному плані співвідносяться з такими групами:

1. Учасники економічних відносин (фізичні та юридичні): *абонент* (*Abonnet*), *агент* (*Agent*), *індосат* (*Indossat*), *індосант* (*Indossant*), *трасат* (*Trassat*), *трасант* (*Trassant*).

2. Назви типів економічних суб'єктів (державні й комерційні структури): *біржа* (*Borse*), *ярмарок* (*Jahrmarkt*), *Бундесбанк* (*Bundesbank*), *Райффайзен-банк* (*Raiffeisen-Bank*).

3. Назви осіб за соціальним статусом, професією: *бухгалтер* (*Buchhalter*), *банк'єр* (*Bankier*), *маклер* (*Makler*), *гастарбайтер* (*Gastarbeiter*), *штрейкбрехер* (*Streikbrecher*).

4. Назви грошей, валюти, цінних паперів: *долар* (*Taler*), *гріш* (*Groschen*), *марка* (*Mark*), *пфеніг* (*Pfennig*), *вексель* (*Wechsel*), *акредитив* (*Akkreditiv*), *фрідріхсдор* (*Friedrichsdor*), *крейцер* (*Kreuzer*).

5. Назва міри ваги, одиниці маси, кількості: *фунт* (*Pfund*), *центер* (*Zenter* = 50 кг), *дoppelcenter* (*Doppelzenter* = 100 кг), *карат* (*Karat*), *відсоток* (*Prozent*), *грос* (*Gross* = 12 дюжин = 144 штуки).

6. Назва приміщень, документів: *контора* (*Kontor*), *цех* (*Zeche*), *пакгауз* (*Packhaus*), *гросбух* (*Grossbuch*),

прейскурант (*Preiskurant*), *циркуляр* (*Zirkular*), *штемпель* (*Stempel*), *формуляр* (*Formular*).

7. Назва видів комерційної діяльності, процесу, операції: *аукціон* (*Auktion*), *девальвація* (*Devaluation*), *крах* (*Krach*), *штраф* (*Strafe*), *рабат* (*Rabbat*), *декорт* (*Dekort*).

У межах словотвірних можливостей економічних термінів-запозичень можна стверджувати, що для української мови характерні освоєння німецьких слів за допомогою запозичення структури слова, наприклад: *агент* (*Agent*), *ерзац* (*Ersatz*), *артікул* (*Artike*), а також шляхи використання морфологічних засобів української: *вахта* (*Wache*), *грундерство* (*Grunder*), *махінація* (*Machenschaft*), *бухгалтерія* (*Buchhaltung*). Запозиченим термінам властиве використання в термінологічних словосполученнях власних назв – прізвищ німецьких та австрійських учених, економістів: *закон Вагнера*, *закон Візера*, *закон Енгеля*, *індекс Пааше*, *індекс Ласпейреса*; *Райффайзен-банк*, *Райффайзен-каса*.

Терміни не завжди однозначні й нейтральні. Наприклад, економічний термін *фрахт* має, за даними словників, такі значення: 1) *вантаж*, *поклажа*, *тоннаж*; 2) *плата за провіз*, *фрахт*, *тариф*; 3) *саме таке перевезення* [9, с. 499]. Семантична структура терміна *біржа* включає два значення: 1) *регулярно функціонуючий, організаційно визначений оптовий ринок однорідних товарів, на якому укладаються угоди купівлі-продажу великих партій товару*; 2) *сам будинок, у якому функціонує цей ринок* [9, с. 44]. Лексична одиниця *відсоток* визначається як: 1) *сота частка числа*; 2) *плата за користування грошима, кредитом* [5, с. 139].

У процесі функціонування економічний термін може набутися додаткового вторинного значення, яке закріплюється за неспеціальною сферою спілкування. Відбувається так званий процес детермінологізації економічного терміна. Це явище може бути проілюстроване на прикладі лексичної одиниці «*девальвація*». Первісне значення терміна – *зниження курсу національної валюти щодо іноземної валюти або золота внаслідок інфляції або дефіцитності платіжних балансів країни*, а друге значення – *знецінення, втрата значення* – виникло шляхом перенесення значення за подібністю. Функціонуючи в мові, запозичені терміни можуть утворювати термінологічні дублети й уносити додаткові відтінки значення. Наприклад, запозичення «*пакгауз*» – не просто склад, а закритий склад для короткочасного зберігання товарів і предметів на пристанях, залізничних станціях і митниці. Під «*фрахтом*» розуміють не тільки перевезення вантажу, а й перевезення повітряним і водним шляхом. Терміни «*рабат*» і «*декорт*» означають знижку, але перший уживається в значенні оптової знижки в торговому мореплаванні в розмірі близько 3%, а другий – означає знижку за дострокове погашення боргу або у зв'язку з тим, що якість товару нижча за передбачувану договором.

Отже, запозичені терміни уточнюють і розширюють значення українського терміна. Деякі мають певне стилістичне маркування та, крім номінативної функції, можуть передавати додатковий національний, історичний, часовий, соціальний або інший компонент значення. Терміни «*бундесбанк*, *дойче марк*» називають Німецький федеральний банк, німецьку національну валюту й тому передають німецький національний колорит. З епохою нацистської диктатури пов'язані терміни «*рейхсбанк*» і «*рейхсмарка*». Термінологічна лексика, як усяка лексична система, схильна до про-

цесів старіння й виходу зі сфери активного вживання. Історизми, що визначають предмети і явища, пов'язані з якоюсь певною історичною епохою, не тільки виконують функцію номінації, а й передають тимчасовий, хронологічний відтінок значення. Терміни «аллод» (*Allod*) у німецьких племен позначали вільно відчужувану індивідуальну земельну власність, «лен» (*Lehn*) – це земля й певні доходи, які васал отримував у середні століття за умови несення військової служби, виконання повинності, лен міг передаватися у спадок. «Альменда» (*Allmende*) позначав у німецьких народів у ранньому середньовіччі земельні угіддя, які перебували в загальному користуванні членів громади [4]. Отже, вищенаведені терміни позначали певні земельні володіння та угіддя в епоху феодалізму й середньовіччя, у сучасній мові виступають у ролі історизмів. Застаріла лексична одиниця «грюндерство» (масова гарячкова фундація акціонерних товариств, банків і страхових компаній; супроводжується емісією цінних паперів, біржовими спекуляціями, створення дутих підприємств) увійшла знову в активний ужиток у 90-ті роки ХХ століття, коли відбувалося безладне створення різних комерційних утворень, акціонерних товариств. На наших очах відбувається старіння термінів «ерзац» і «контора» як наслідок зниження актуалізації.

Терміни-запозичення можуть передавати й новий часовий колорит, як, наприклад, термін «нафтодоляри». Соціальну та тимчасову маркованість має термін «гастарбайтер», який евфемістично позначає того, хто приїжджає з економічно менш розвинених країн на тимчасову роботу в яку-небудь розвинену країну. Ця одиниця виникла в Німеччині в 60-х роках ХХ століття, коли на некваліфіковану, низькооплачувану ро-

боту приїжджали турки, італійці, югослави, і мала завуальовану, знижену оцінність через невідповідність смислового компонента «*Gast*» (*зість*), що співвідноситься зі статусом гостя, якому передбачається надання всього найкращого. Цей термін в українській мові в наші дні у цьому самому значенні входить у мовну моду. Типово стилістичної, емоційної нейтральності не мають запозичення «*гешефт*» і «*штрейкбрейсер*». Перший термін має іронічну стильову забарвленість, оскільки позначає не зовсім чесну комерційну угоду, а другий термін реалізує негативну оцінку дій, здійснених працівником, який відмовився підтримати своїх колег-страйкарів і проводить роботу на підприємстві.

Отже, лексично-стилістичний аналіз німецьких економічних термінів показує, що вони є відкритою, стандартизованою групою, яка динамічно розвивається в терміносистемах української мови. Запозичені економічні терміни функціонують у системі сучасної української мови внаслідок граматичних, семантичних, стилістичних і словотвірних перетворень, зумовлених як зовнішніми, так і внутрішніми лінгвістичними факторами. Предметна й понятійна абстрактність запозичених термінів дає учасникам комунікації змогу досягти найвищого ступеня адекватності розуміння у сфері ділового та професійного спілкування. Поза термінологічною системою запозичена лексична одиниця детермінологізується. Полісемія терміна виникає в результаті метафоричних і метонімічних переносів. Актуалізація міжнародних контактів України сприяє не тільки зростанню кількості економічних термінів-запозичень, а й збільшенню інтернаціоналізмів, які відрізняються від інших економічних термінів більшим ступенем стилістичної нейтральності й відсутністю полісемії.

Література

1. Ахманова О.С. Экстралингвистические и внутрилингвистические факторы в функционировании и развитии языка / О.С. Ахманова // Теоретические проблемы современного языкознания. – М. : Наука, 1964. – С. 69–74.
2. Д'яков А.С. Основы терминотворения: семантический та социолінгвістичний аспекти / А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. – К. : Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 218 с.
3. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминологических элементов / Д.С. Лотте. – М. : Наука, 1982. – 192 с.
4. Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. – Langenscheidt KG. Berlin und München. 2003. – 1253 S.

Словники

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
6. Словник банківських термінів (Банківська справа: термінологічний словник) / [А.Г. Завгородній, О.М. Сліпушко, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко]. – К. : Аконті, 2000. – 608 с.
7. Словник іншомовних слів / уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.
8. Сухарський В.С. Економічний словник-довідник / В.С. Сухарський. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2002. – 608 с.
9. Фінансовий словник / [А.Г. Завгородній, Л.Г. Вознюк, Т.С. Смовженко]. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 587 с.